

CEMİL MERİÇ ve FİKİR DÜNYASI

Cemil Meriç And the World Of Idea

Hüseyin DİNGİL

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü, Siyasi Tarih Bölümü Lisansüstü Öğrencisi, Kocaeli/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4265-5967>

ÖZET

Toplumu oluşturan fikri yapılar, bir entelektüelin öncülüğüne ihtiyaç duyar. Türkiye toplumu, farklı dönemlerde, farklı entelektüel düşünürlerin, fikirleri etrafında, kutuplaşma veya bütünleşme dönemlerini yaşamıştır. Cumhuriyet dönemi boyunca, fikrîsel çatışmalar, sağ ve sol, Batıcı ve Osmanlıcı, İslami ve Seküler görüşlerin etrafında inşa edilmiştir. Bu ayrışmalar, günümüz toplum yapısında dahi izlerini göstermektedir. Cumhuriyet tarihi boyunca, nadir entelektüeller, toplumu birleştirici ve toplum yapısının gerçek alt yapısını araştırmaya adanmışlardır. Bunların içinde en çok dikkat çeken isimlerden biri, Cemil Meriç'dir. Günümüz toplumu, Cemil Meriç'i ismen bilse de onun fikir dünyası hakkında yok denecek kadar az bilgiye sahiptir. Toplumda var olan popülizm, bireyleri çatışma ortamında popülist söylemlerle ortaya çıkan fikir akımlarına yeniden yönlendirmektedir. Toplumun siyasi ve fikri olarak birleşmesini tüm kesimler savunurken, bu birleşmenin hangi ölçülerde ve hangi entelektüelin önderliğinde olması gerektiği konusunda ayrışmalar devam etmektedir. Cemil Meriç'in, ülkenin toplumsal ve siyasi sorunlarına getirdiği açıklamalar ve birleştirici gücü, dönemin diğer entelektüel isimlerine göre farklılıklar içermektedir. Fildişi Kulesinde, bütün ayrıştırıcı izmlerden uzakta oluşturduğu fikirlerini zamanla toplumu birleştirmek amacıyla kullanmıştır. Çalışmamız, Cemil Meriç'in fikri düşüncesinin ortaya konulması ile geçmişten günümüze devam eden toplumsal çatışmalara açıklık getirmesi ve içinde bulunduğumuz toplumun asli karakterinin anlaşılması için bir yol çizmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel, Meriç, Toplum, Fildişi, İzm

ABSTRACT

The intellectual structures that make up society need the leadership of an intellectual. Turkey society, in different periods, different intellectual thinkers around ideas, has experienced the polarization or integration period. During the Republican era, intellectual conflicts were built around right and left, Western and Ottomanist, Islamic and Secular views. These divergences show their traces even in today's social structure. Throughout the history of the republic, rare intellectuals have taken steps to unify society and explore the real infrastructure of the social structure. One of the most striking names among these is Cemil Meriç. Although today's society knows Cemil Meriç by name, he has little information about his world of ideas. Populism that exists in the society redirects individuals to the currents of thought arising with populist discourses in a conflict environment. While all segments advocate the political and intellectual unification of the society, disagreements continue regarding the extent to which this unification should be and under the leadership of which intellectual. The explanations and unifying power of Cemil Meriç to the social and political problems of the country include differences compared to other intellectual names of the period. In the Fildişi Tower, he used his ideas, which he created away from all the decoupling isms, to unite society over time. Our study will have revealed a way for Cemil Meriç to reveal the intellectual thought of the society and to understand the original character of the society we live in.

Key Words: Intellectual, Meriç, Society, Fildişi, İsm

1. GİRİŞ

Tanzimat dönemi sonrası ortaya çıkan fikir akımları, genel olarak devletin varlığını sürdürmesine yönelik çalışmaların birer ürünüdür. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık olarak ortaya çıkan akımlar, devletin makûs talihine engel olamadığı gibi toplum içinde ki ayrışmaların artmasına ve toplumun yapısına aykırı oluşumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu fikirleri savunan entelektüel diye adlandırabileceğimiz gurup, ekseriyetle devlet merhumunu ön plana çıkarmış, toplumu devletin bekası için yönlendirme çabasına girişmişlerdir. Cumhuriyet sonrası dönemde ise yeni kurulan devlet, entelektüelleri ulus inşa süreci için yine kendi çıkarları çerçevesinde kullanmıştır. Entelektüel, okumuş-yazmış, ülke meseleleriyle ilgili, Cumhuriyet ilkelerine sadık ve çağdaş "birisi" olarak tanımlanmıştır (Coşar, 2001, s. 144). Ancak bu çerçevenin dışında tutulabilecek birkaç isim sayılmak istenirse, bunların başına Hüseyin Cemil Meriç'i koymak gerekir. Cemil Meriç, Tanzimat sonrası oluşan fikirlerin, özellikle batıcılık fikrinin, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan fikirlerin ve günümüz modernleşme kavramının büyük bir eleştiricisidir. Özgün fikirlere sahip ve kendisini "hayatını, Türk irfanına adayan, münzevi ve mütecessis,

bir fikir işçisi” (Meriç, 2004, s. 45) olarak tanımlayan Cemil Meriç, tarih, siyaset ve sosyoloji alanındaki çalışmaları ile bilinen, gerçek bir entelektüeldir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan, batı menşeli fikir akımları, toplumumuza egemen olmuş, bu ideolojiler ayrışmalara, özellikle 1960-1980 yılları arasında toplum içerisinde şiddetli çatışmalara dönüşmüştür. Dönemin entelektüelleri, bu sorunlara çözüm üretmek yerine, ayrışmayı arttırıcı sloganlarla toplumun içinde bulunduğu fikirselle ve siyasi kargaşayı içinden çıkılmaz bir noktaya getirmiştir. Bu dönemde toplum içinden çıkan, kütüphanelerde sabahlayan, Cemil Meriç, toplum kavramının birleştirici gücüne inanmış ve toplumumuzun birleştirici değerlerini ortaya koyarak, sonradan toplumumuza girmiş ayrıcı ideolojilere taraf tutmaksızın olumlu ve olumsuz eleştiriler getirmiştir (Kayalı, 2003).

Çalışmamız yukarıda belirttiğimiz cumhuriyet entelektüellerinden ayrı bir fikir muhasebesi içine girmiş, Cemil Meriç'i ve fikirlerini ortaya koymak için hazırlanmıştır. Cemil Meriç'i anlamak, Türkiye'de yaygın olarak kabul gören, ideolojik yaklaşımlara yeni eleştiriler getirmek açısından önemlidir. Cemil Meriç'i anlamak, entelektüel kişiliği yeniden keşfetmektir. Çalışmamız, büyük bir düşün dünyasının, giriş kapısı niteliğini taşımaktadır.

Cemil Meriç'in fikirlerinin oluşmasında, yaşadığı dönem ve yaşam öyküsündeki dönüm noktalarının büyük etkisi vardır. Bu sebepten çalışmamızda öncelikle Cemil Meriç'in hayatının dönüm noktalarına değinmeye çalıştık. Cemil Meriç bu ülkeye ve bu ülkenin insanına, hem toplum içinden hem toplum dışından bakabilmiştir. Lisan bilmesi, onu dış fikirlere açık hale getirmiş ve içinde yaşadığı toplumu, dışarıdan bakan bir entelektüel gözüyle değerlendirmiştir (İskenderoğlu, Koç, & OZ, 2018, s. 59). Çalışmamızda fikirlerinin oluşma sürecini ve etkilendiği fikirleri aktarmaya çalıştık. Yaşam şartları ve öğrenme isteğiyle bütünlük oluşturan, eleştirme yeteneği, onu bulunduğu dönemin düşünce yapısından farklı bir yere taşımıştır. Çalışmamızda, Cemil Meriç'in döneminde ortaya çıkan fikir akımlarına getirdiği eleştirileri ortaya koymaya çalıştık. Cemil Meriç gözlerini kaybetse de fikirlerini oluşturmak ve daha geniş bir dünya görüşü kazanabilmek için öğrenmeye devam etmiştir. Ancak gözleri gören, toplumun büyük bir bölümü, döneminde onun fikirlerini görememiş belki de görmek istememiştir. Cemil Meriç'in fikirlerinin kendi dönemine ve günümüz Türkiye'sine etkilerini çalışmamızda ayrıca ele almaya çalıştık.

2. CEMİL MERİÇ'İN HAYATI

Cemil Meriç'in ailesi, o daha doğmadan Meriç nehrinin yanındaki, şimdilerde Yunanistan'a bağlı Dimetoka şehrinden, Balkan savaşları sonucu, baba Mahmut Niyazi Bey'in kardeşi Hamid Bey'in, kolağası olarak bulunduğu, Hatay'a göç etmiştir. Meriç'in soyadının nereden geldiği meselesi böylelikle anlaşılmıştır. Ailesi'nin bu hicret olayı, göçmenlik durumu, Cemil Meriç'in gerek psikolojik yapısı, gerek toplumsal kişiliği üzerinde son derece etkili olmuştur (Meriç Ü., 1998). Aile artık Hatay'da yaşamaya başlamış, Mahmut Niyazi Bey mahkeme reisliği ardından ziraat bankası müdürlüğü yapmaya başlamıştır. 12 Aralık 1916 günü Cemil Meriç dünyaya geldi. Cemil Meriç, Cemil Meriç olmasını birazda hayata gözlerini açtığı, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını yaşadığı Hatay'a, Hatay'ın o çok özel kültürel, toplumsal ve siyasi yapısına borçludur (Meriç Ü., 1998, s. 12).

Dört yaşında okumayı öğrenen Cemil Meriç, hemen ardından dört derece miyop gözlük takmayı da öğrendi. Bu yıllar aynı zamanda Hatay'ın Fransız yönetimine girdiği yıllardı. Aynı yıllarda hayatını değiştirecek belki de ufkunu genişletecek bir lisan, Fransızca ile tanıştı. Fransızca Meriç'in düşünce ufkunu genişletmiş ancak onu ana dilinden asla vazgeçirmemişti. Cemil Meriç dile çok önem verirdi. Ve dilsiz toplum olamayacağını belirtirdi. Ayrıca dili namus olarak görürdü. Onun diline verdiği değeri şu sözleriyle anlayabiliriz. “Kamûs, bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanı, hassasiyetiyle, şuuruyla. Kamûsa uzanan el namusa uzanmıştır. Her mukaddesi yıkan Fransız İhtilal'ı, tek mukaddese saygı göstermiş: kamûsa.” (Meriç C., Bu Ülke, 1992, s. 86).

Cemil Meriç, çocukluğundan itibaren içine kapanık bir çocuktü, insanlarda bulamadığı dostluğu kitaplarda arayan küçük Cemil, zalim ve kıyıcı bir gerçekten kurtulmanın tek çaresi olarak reel dünyadan kitaplar dünyasına sığınmayı görmüştü. Okumayı ise Mehmet Emin Yurdakul'un 1915 yılında çıkan “Türk Sazı” eserini okuyarak öğrenmişti. Bundan sonra ki hayatında sayısız gazete, dergi ve kitap okuyacak olan Meriç, birikimini kendisinin çok sonraki yıllarda sahip olacağı, yakın arkadaşlarının özel kütüphanelerine borçluydu. (Meriç Ü., 1998, s. 13-35).

İlköğrenimini bitiren Cemil Meriç, Antakya Sultanisi(Lycee d'Antioche)'nde eğitim görmeye başladı. Burada Fransızcasını geliştirerek Fransız edebiyatını tanıdı. “Bu ülke” kitabında Meriç okuduğu bu okul

için “Lisem Üniversitemdir.” diyecektir. Lise’de Fransızcasını geliştirmiş ve yeni fikir akımlarını tanıma fırsatı bulmuştur (Meriç C., Journal, 2004, s. 45-46).

İlk şiirlerini, Türk milliyetçisi olan Tarık Mümtaz’ın çıkardığı Karagöz adlı dergide “Fırsat Yoksulu” mahlası ile yayınladı. Öncesinde Yenigün gazetesinde yayınlanmış “Geç Kalmış Bir Muhasebe” adlı eseri de vardır. Sonrasında Yıldız gazetesinde “Unutma Ve Affetme Türk Genci” adlı bir yazı kaleme almıştır. Fransız işgaline karşı yazılmış bu yazıyı sonrasında rica sonucu yazdığını belirtecektir (Meriç C., Journal, 2004).

Meriç, bu yıllarda kitap okuma alışkanlığını geliştirdi ve pek çok önemli ismin kitaplarını, zorda olsa temin ederek, okumaya başladı. Kitap onun için her şeydi ve ” bilgi sonu gelmeyecek bir fetihtir.” (Meriç C., Journal, 2004, s. 165). Rıza Tevfik’in Kamus’u Felsefi’sini okuyarak dile merak sardı. Selim Sırrı’nın Terbiye-i Bedeniye Nazariyatı’nı okuduktan sonra sağlam bir kafanın sağlam bir vücutta olduğunu düşünerek, jimnastiğe başladı. İbrahim Ethem’in Terbiye’yi irade eserini okuyarak, disiplinli çalışmayı öğrendi. Fransızcadan çevirdiği ilk eser, kendisi bu çeviriyi beğenmese de “Dostoyevski’nin Suç ve Ceza” adlı eseri olmuştur (Meriç C., Mağaradakiler, 1980).

18 yaşına geldiğinde okuduğu bir kitap, kendi deyişleriyle onu mağrur ve ukala birine dönüştürdü. Bu kitap Buchner’in “madde ve kuvvet” isimli eseri idi. Genç Cemil artık inanmıyordu. Ancak daha sonra bu durumundan utanacak ve “Ateizme gelişim tamamen teorik” diyecekti (Meriç C., Journal, 2004, s. 172).

Marx’ın Kapitalini, Engels’in Anti Duhringini okuyarak maddecilikten sonra sosyalizme ilgi duymuştur ancak kendi deyişleriyle pek tutmamıştır. Sonra Nazım Hikmet’i tanımıştır. Anlamasa da ona büyük bir alaka göstermiştir (Meriç C., Mağaradakiler, 1980, s. 212)

Teorik olarak vurguladığı diğer bir görüşü ise Türkçülük olmuştur. Türk Yurdu dergisini okudu, büyük Türkçülerden Ahmet Hikmet ve Yusuf Akçura’yı okudu. Ancak Türkçülük onun için kökü olmayan bedbaht bir nazariyeydi (Meriç C., Bu Ülke, 1992, s. 125). Sonra Ahmet Mithat Efendi’yi tanıdı Meriç, onun için “nesillerin tecessüsünü dünya düşüncesine kanatlandıran bir yol gösterici... Ahmet Mithat fakülte değil, üniversite ben onun çocuğuyum... (Meriç C., Journal, 2004, s. 157).

Eserlerindeki şiirsel anlatımdan da anlaşılacağı gibi Meriç, şiire âşık bir entelektüeldi, özellikle Refik Halit’i çok sever, Vahdet ve Doğru Yol gazetelerinde çıkan eserlerini mutlaka okurdu.” Benim için şiir sanatının gerçek temsilcisi Refik Halit’ti.” Üslubunu belirleyen isimler olarak beş kişi sayar Meriç, Refik Halit, Hugo, Tarık Mümtaz, Chateaubriand, Süleyman Nazif (Meriç C., Journal, 2004, s. 160).

Meriç’in en çok sevdiği yazarlar ise Balzac ve Zola’ıdır. Balzac’a âşık olduğunu, Zola’yı ise gençliğinin tanrısı olarak gördüğünü belirtmiştir. Bundan sonra ki hayatında, bu iki isim Meriç’in ufkunun genişlemesine ve onun olaylara daha mistik bakabilmesine imkân sağlayacaktır (Meriç C., Journal, 2004, s. 172).

Antakya Lisesi’ni, yayınladığı milliyetçi yazılardan dolayı ikinci döneminde bırakmak zorunda kaldı. 1936 yılında, İstanbul’a gelen Meriç, Pertevniyal Lisesi son sınıfta öğrenim görmeye başladı. Bu sırada İstanbul’da bulunan önemli fikir adamları ile tanıştı. Bunlardan biride Nazım Hikmet’ti. Nazım Hikmet’in isteği üzerine Gaston Jeze’nin maliye ile ilgili 400 sayfalık bir kitabı ile Stalin’in Pratik ve teori adlı kitabını çevirdi ancak parasını alamadı. İşte tam bu noktada putları kırılan göçmen çocuğu, yeni bir put bulmuştu, Sosyalizm. Parası olmadığı için 1937’de İskenderun’a dönmek zorunda kaldı. İskenderun’da ilkokul öğretmenliğine başladı. Aynı yıl İskenderun Tercüme Bürosuna, sınav ile reis muavini oldu. Hatay’ın Türkiye’ye bağlanması için gerçekleştirdiği çabalardan dolayı Fransızlar tarafından Aktepe Nahiye Müdürlüğü’ne sürgün edildi. Ardından Hatay valiliği tarafından bu işine son verildi, Reyhanlı’ya döndü. Türk Hava Kurumu’nda sekreterlik, belediye kâtipliği gibi görevlerde bulundu. 1939 yılında, Hatay hükümetini devirmek suçundan tevkif edildi ve kitap koleksiyonuna el konuldu. Mahkemeye çıktığında, içeriğini tam olarak bilmeseydi de Marksist olduğunu haykırdı. Oysa Hatay’da Marksizmi yaratacak bir ortam yoktu çünkü sınıf çatışması yoktu. Ancak Cemil Meriç o kadar çok ezilmişti ki Marksist ideolojiyi kendine bir sığınak olarak gördü. İki ay sonra beraat etti. Aynı yıl 29 Haziran’da Hatay Türkiye’ye katıldı (Meriç C., Mağaradakiler, 1980, s. 320).

Cemil Meriç gençliğini “Allahsız bir çölde akıp giden başıboş bir ırmak” olarak tanımlamıştır. Ve Hatay yıllarını şu şekilde dile getirir” Oradan ayrıldıktan sonra yaşamaya başladım. Beşik değil mezar... (Meriç C., Journal, 2004, s. 236).

Meriç'in Hatay yıllarında, yapmayı en çok sevdiği şey ise Afrin Nehri'nin kenarına gidip, şiir yazmaktı. Afrin Nehri onun için bir ilham kaynağıydı. Hatta Afrin Nehri'ne hitaben yazdığı bir şiiri de mevcuttur. Afrin, yaşadığımız bu günlerde popüler bir bölge olduğu için bu bilgiyi burada paylaşmak istedik. Bizim adımı, şimdilerde duyduğumuz bu bölgeye Cemil Meriç çok önceleri demir atmıştı.

Bu yıllarda savunduğu görüşleri, sadece yalnızlığa ve itilmişliğe karşı bir sığınak olarak görür Cemil Meriç. "Ne Marx'a geldiğim zaman Marx'ı tanıyordum, ne Türkçülüğüm bir araştırmamanın mahsulüydü (Meriç C., Journal, 2004, s. 56).

1940 yılında, İstanbul'da Yabancı Diller Okulu'nda burslu öğrenci olarak okumaya başladı. 1941 yılında, İstanbul'daki ilk yazısı olan "Honore Balzac" insan dergisinde yayınlandı. Cemil Meriç dünyanın en büyük romancısı olarak Balzac'ı görüyordu. Ve onun eserlerini Türkçeye çevirmek için uğraştı, yıllar boyunca (Meriç C., Kırık Ambar, 2008, s. 451).

İkinci Dünya Savaşı çıkınca, hep istediği Fransa'ya gitme hayalinden vazgeçmek zorunda kaldı ve zorunlu görevini yapmak için Elazığ'a, tarih ve coğrafya öğretmeni olarak gitti. Mecburi hizmete gitmeden kendisinden yaşça büyük coğrafya öğretmeni, Fevziye Menteşoğlu ile evlendi. Fevziye Hanım için Meriç "Ben seni tanıdıktan sonra yaşamaya başladım." diyecektir (Meriç C., Journal, 2004, s. 267). Elazığ'da Fransızca dersleri vermeye başladı. Bu arada çeşitli dergilerde tercümanlık yapmaya başladı. Ancak eşinin hamile olmasından dolayı görevini bırakmak zorunda kaldı (Meriç C., Journal, 2004, s. 280). Gözlerindeki bozukluktan dolayı askerlikten muaf oldu.

1943 yılında ilk kitabı yayınlandı. Bu eseri, Balzac'dan "Altın Gözlü Kız" isimli bir çeviri kitabıdır. Ve kitabın başında Balzac ile ilgili bir inceleme bulunur. Ayrıca bu dönemde özellikli Fransız Edebiyatı hakkında çeşitli tercüme tenkitleri yazdı. Balzac'dan çeşitli çeviriler yaptı (Meriç C., Kırık Ambar, 2008, s. 451).

1946 yılında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine, Fransızca okutmanı oldu ve uzun yıllar bu görevi yaptı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın isteği ile Victor Hugo'nun Hernani adlı eserini çevirdi. Hukuk Fakültesi'ne girecek öğrencilerin muafiyet sınavı için bir Fransızca yardımcı kaynak hazırladı. Bu dönemdeki en büyük şikâyeti öğrencilerin ve hocaların yabancı dil öğrenmeye karşı isteksizliği idi (Meriç C., Journal, 2004, s. 186). Felsefe bölümüne doktora öğrencisi olarak kaydoldu. Bu dönemde aynı zamanda, Işık Lisesi'nde Fransızca derslerine girdi.

Cemil Meriç filolojiye de ilgi duyuyordu. Tek bildiği ve çeviri yaptığı dil Fransızca değildi. Fransızca'yı mükemmel düzeyde okuyup yazan Meriç, İngilizceyi anlıyor, Arapçayı kendi ifadesi ile söküyordu. Yalnız Fransızcadan değil, İngilizceden de çeviriler yaptı (Cündioğlu, 2006, s. 68).

Bu dönemlerde, Yirminci Asır Dergisi'nde "Fildişi Kule" adı altında makaleler yazmaya başladı. Bu noktada Cemil Meriç'in Fildişi Kulesi'nin ne olduğu açıklamakta fayda var. Çünkü Cemil Meriç tam bu noktada girişte bahsettiğimiz Cumhuriyetçi entelektüellerden ayrılmaya başlıyor. "Fildişi kule, ikinci harp sonu dünyasının davasız sanat meczuplarını barındıran bir miskinler tekkesidir." (Meriç C., Fildişi Kulesi Efsanesi, 1947). Cemil Meriç'in Fildişi kulesi ikinci dünya savaşı sonunda ortaya çıkan ideolojik yaklaşımlardan ayrı, siyasi tartışmaya girmeden düşünen yazarları ifade eder. Bu dönemde sessiz kalmayı tercih etmiştir Cemil Meriç ve kendi "Fildişi Kulesi'ne" çekilmiştir.

1954 yılında gözlerini tamamen kaybetti. Önce İstanbul Cerrah Paşa Hastanesi'nde tedavi gördü. Gözleri düzelmeyince, bu kez Paris'e gitti. Cemil Meriç sonunda hep gitmek istediği Fransa'ya gitmişti ama ne yazık ki Fransa'yı göremedi. Üstelik Fransa'daki tedaviler de sonuç vermedi. Cemil Meriç bir daha gözü ile ilgili ameliyat olmadı ve hayatının geri kalanını kör olarak geçirdi. (Meriç C., Journal, 2004, s. 203). Eserlerini ise evine gelen öğrencileri ve eşinin yardımıyla yazdı. Çalışmalarını onların yardımıyla sürdürdü. Körlük, onun doymak bilmez bilgi açlığına engel olamadı. 1959 yılında Fransızca dil gramer kitabı hazırladı. Hint edebiyatı ile ilgili çalışmalar yaptı. "Kolomb Asya'yı ararken Amerika'yı bulmuş, ben Avrupa'yı incelerken Hint ile karşılaştım." (Meriç C., Kırık Ambar, 2008, s. 451). Bu yıllarda Jurnal'lerini de yazmaya başladı. Aynı yıllarda hem kendi öğrencilerine hem de çeşitli fakültelerden öğrencilere kendi evinde sosyoloji ve kültür tarihi dersleri verdi. Hayali, okuldaki insan haysiyetine yakışmayan talebe-hoca komedyasını kudret ve kabiliyeti nispetinde asilleştirmekte (Meriç C., Journal, 2004, s. 285).

1964 yılında Hint Edebiyatı eseri yayınlandı. 1965 yılından sonra Yeni İnsan ve Hisar dergilerinde makaleler yayınlamaya başladı. Saint-Simon ile ilgili dünyada bilinen ilk eseri yazdı" Saint-Simon İlk

Sosyolog, İlk Sosyalist”. Bu eseri 1967 yılında yayınlandı (Meriç C., Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist, 1996, s. 4).

1969 öncesi hayatını “düşünmüyordum sadece başkalarının neler düşündüğünü öğrenmeye çalışıyordum” diyerek açıklayan Meriç, bundan sonra ki hayatını kendi düşünce dünyasına ayırdı ve birçok kitap kaleme aldı (Meriç C., Journal, 2004, s. 296). 1974 yılında “Bu Ülke”ve “Ümrandan Uygurlığa” isimli eserleri yayınlandı. 1978 yılında Mağaradakiler adlı eseri yayınlandı. TV yayınlarında ki söyleşilere katıldı ve Kubbealtı Cemiyeti’nde konferanslar vermeye başladı. 1980 yılında “Kırık Ambar “isimli eseri yayınlandı. Bu eseri, o yıl, Türkiye Milli Kültür Vakfı ödülüne layık görüldü. 1981 yılında Bir Faciannın Hikâyesi isimli eseri yayınlandı. Aynı yıl Ankara Yazarlar Birliği tarafından yılın yazarı seçildi.1984 yılında Işık Doğudan Gelir isimli eseri yayınlandı.

Cemil Meriç 1987 yılında, 71 yaşında hayatını kaybetti ve Karacaahmet Mezarlığı’na eşinin yanına defnedildi. TRT, Cemil Meriç ölmeden önce “Sanatımızda portreler: Cemil Meriç” isminde bir belgesel yayınladı.

3. CEMİL MERİÇ’İN FİKİR DÜNYASI

Cemil Meriç’in fikir dünyası, yaşamından ve yaşadıklarından izler taşır. O her şeyden önce göçmen bir ailenin çocuğudur. Fransız hâkimiyeti altına girmiş topraklarda eğitim görmüştür. Sömürü altında yaşamının zorluklarına katlanmıştır. Erken yaşta görme bozukluğu çekmiş, sonrasında gözlerini tamamen kaybetmiştir. İktidar yanlısı, batıcı ideolojilerin havada uçtuğu bir dönemde “Fildişi kulesine” çekilmiştir. Bu kuleden çıktığında ise kendisini anlamayan belki de anlamak istemeyen, ideolojilerin beyinleri örümcek ağı gibi sardığı bir toplumla karşılaşmıştır (Armağan, 2013, s. 23).

Cemil Meriç, belli bir ideolojinin peşinden gitmemiş, ideolojilerin eleştiriciliğine soyunmuştur. Sosyalist ve liberal kavganın içinde, kendini sosyalizme yakın görse de körü körüne bir sosyalizm savunucusu olmamıştır. Sağ-sol kavgasını saçma bulmuş, böyle bir tartışmanın ülkede olabirliğini dahi gereksiz görmüştür (Meriç C. , Sosyoloji Notları ve Konferanslar, 1995).

Dönemin şartlarından dolayı erken yaşta savunduğu Türkçülüğü terk edip, olgun döneminde milliyetçi bir kişiliğe bürünmüştür. Ancak milliyetçiliği gerek Osmanlı son dönemlerinde gerekse cumhuriyetin ilk yıllarında devleti kurtarma sevdasına düşmüş aydınlar gibi algılamamıştır. Onun milliyetçiliği içinde bulunduğu toplumun eksiklerini anlamak ve buna yönelik çözümler üretme davasına düşmektir. Amacı devletin ideolojisini belirlemek değil, güçlü bir devlet için gereken güçlü bir toplum oluşturabilmektir. Dönem aydınlarının kurtuluş olarak gördükleri batıcılık fikirlerine, sert eleştiriler getirmiştir. Batı medeniyetine, sert eleştiriler getirse de batının özgür düşünce ortamını savunmuştur, doğu medeniyetinin gücünü vurgularken bir anda kendini topraklarındaki fark edilmemiş güçlü medeniyet izlerini araştırırken bulmuştur. Daha sonra kaybolan bu büyük medeniyetin izlerini ve neden kaybedildiğini ortaya koymaya çalışmıştır (Meriç C. , Bu Ülke, 1992, s. 20-50).

Meriç hayatının sonuna doğru Osmanlı ve İslam savunucusu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Cemil Meriç için önemli olan içinde bulunduğu toplumun özgür düşünebilmesidir. Cemil Meriç bir fikrin savunuculuğunu yapmak veya bir fikir üretmekten daha ziyade toplum içinde gerçek entelektüel kişilerin doğması için uğraşmıştır (Tekin, 2003).

Cemil Meriç, düşünce hayatımızın Türk modernleşmesinden bu yana en büyük sıkıntısı olan oryantalist etkisini azaltacak düşünceler ortaya koyar. Oryantalistlerin saldırılarını bütünüyle karşılamaktan ziyade batıyı aynen onların doğuyu inceledikleri gibi inceler. Zamam zaman oryantalistler gibi temelleri zayıf eleştiriler getirse de Meriç, oryantalist değil oksidentalisttir. Batıyı tanıtır, Batıyı itham eder. Batıcılığa eleştiriler getirir. Batı düşüncesinin köklerini doğu mistisizmine, irfanına ve hikmetine bağlar (Armağan, 2013, s. 156).

Olgunlaşan fikirleri ile Cemil Meriç, herhangi bir düşüncenin savunuculuğunu yapmamış, kalıplaşmış fikirlerin eleştirisine soyunmuş bir entelektüeldir. Doktriner değildir, bir ideolojinin sözcülüğünü yapmaz. Kurtuluş reçeteleri kaleme almaz, esasen yaptığı kurtuluşçu ideolojilere eleştiriler getirmektir. İdeolojilere karşı genel yaklaşımını şu sözleriyle dile getirir: “İzmler insanlara yol gösteren birer harita değil, idrakimize giydirilmiş deli gömleklidir.” (Meriç C. , Bu Ülke, 1992, s. 339). Cemil Meriç bu sözleri ile izmlerin, insanın düşünce özgürlüğüne ket vurduğunu ve izmin mensuplarını kendi anlayışı çerçevesinde düşünmeye yönlendirdiğini en kısa ve en öz biçimde ifade etmiştir (Meriç C., Bir Faciannın Hikayesi, 1981,

s. 19).

Cemil Meriç, tarih, toplum, din, dil gibi birçok konuda yazılar yazmıştır. Ancak onu asıl var eden entelektüel kişiliğidir. Toplum içinde ayrı bir yeri vardır, onun. Toplumun özgür düşünmesini sağlama ve onlara gerçek bir entelektüel gibi yol gösterme (Gencer, 2015, s. 20).

Cemil Meriç'e göre, 1970'lere doğru toplumu karıştıran ve ülkeyi kargaşa ortamına sokan, Marksizm, komünizm, anarşizm gibi izmler, doğrudan doğruya siyasi bilgimizin yokluğundan faydalanmıştır (Meriç C. , Bir Faciannın Hikayesi, 1981, s. 25-45). Meriç her zaman toplumu sınıflandırmayı reddetmiştir, toplum için gerekli pek çok konuya değinmiştir. Yazılarının konusunu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e toplumsal hayat, Tanzimat Batılılaşması, Doğu-Batı, kültür, modernleşme gibi konular oluşturmuştur (Armağan, 2013, s. 84).

Meriç, yakından incelediğinde görülecektir ki o, sadece içinde yaşadığı devirdeki Türk Toplumunu gözlemlemekle ve tenkit etmekle yetinmemiş aynı zamanda Hint alt kıtasındaki topluluklardan Batı toplumuna kadar pek çok sosyal oluşumun dinî hayatını değerlendirip, yansıtmak istemiştir (Meriç C., Kültürden İrfana, 2013, s. 65-145).

Cemil Meriç, tenkitçi (eleştirel) sosyologlar çizgisine mensuptur. Batı sosyolojisi Türkiye'ye girdikten sonra, Türk aydınları ve akademisyenleri sosyolojiye karşı, ya taklit veya eleştiri tutumunu benimsemişlerdir. Ezici çoğunluğu temsil eden ve taklit tutumunu benimseyenler, Batı sosyolojisini kendi içinde veya Türk toplumuna uygulanabilirliği açısından hiçbir sorgulamaya girişmemişler, olduğu gibi almaya ve uygulamaya çalışmışlardır. Çok küçük bir azınlıktan oluşan eleştiri tutumunu benimseyenler ise Batı sosyolojisini hem kendi içinde hem de Türk toplumuna uygulanabilirliği açısından sorgulamışlardır. Sosyolog Recep Şentürk bu çizgiye mensup olan sosyologları Sait Halim Paşa, İzmirli İsmail Hakkı, bir dönem ve kısmen Ziya Gökalp, Cemil Meriç, Kemal Tahir, Nureddin Topçu, Baykan Sezer ve Korkut Tuna şeklinde sıralamaktadır (Kayalı, 2003, s. 97-99).

Cemil Meriç entelektüel konumlanışında, sahici bir kaygıyla ve hakikatin iz sürücüsü olma azmiyle, daima bir put kırıcı olarak var olmayı tercih etmiştir. Hakikat arayışı, onun entelektüel hayatına ve ideolojik konumlanışına bir seyyaliyet kazandırmıştır. Neredeyse çocuk yaşta başlayan bu hızlı ideolojik yolculuk, dindarlıktan (en azından kendi ifadesiyle), milliyetçiliğe, oradan sosyalizme ve sonunda da, bütün bu ara durakların mecz edildiği, bir a'rafta nihayet bulmuştur. Bu a'raf, onun Osmanlılığına (Türk ve İslam) ve bir o kadar da Avrupalılığına (Marksistliğine), bunların birlikte varoluşuna işaret eder. Bu çok unsurlu, çok katmanlı kimlik, çoğu zaman çelişik olsa da, onun için vazgeçilmezdir (Armağan, 2013, s. 265). Çünkü o hiçbir zaman, kendini bir tek ideolojinin çelik kafesine hapsedmeyecek yada yanlış bilince kurban etmeyecek kadar hakikate sadıktır. 9 Ağustos 1975 tarihli Jurnalde bu durumu kendi cümleleriyle şöyle beyan eder: "Bugün bütün nas'ların peçesini sıyırmış, bütün hakikatleri tenkit süzgecinden geçirmiş, hakikatten başka tecessüsü ve yaşayış sebebi kalmamış insanım". Ancak bu hakikat de peşin olarak verilmiş bir hakikat değildir. Aksine hep çözülmesi, peşinde koşulması gereken bir hakikattir (Meriç C., Journal, 2004, s. 165).

Mağaradakiler adlı eserinde, entelektüel sorumluluğunu ve amacını kendi cümleleriyle şu şekilde belirliyor: "Bir çağın vicdanı olmak isterdim, bir çağın, daha doğrusu bir ülkenin, idrakimize vurulan zincirleri kırmak, yalanları yok etmek, Türk insanını Türk insanından ayıran bütün duvarları yıkmak isterdim. Muhteşem bir maziye, daha muhteşem bir istikbale bağlayacak bir köprü olmak isterdim, kelimedem, sevgiden bir köprü" (Meriç C., Mağaradakiler, 1980, s. 103-189).

Kafasıyla, düşünme biçimiyle Batılı; gönlüyle, ruhuyla yerlidir. Nitekim geldiği son nokta, kendini tanımlarken başvurduğu son referans, Osmanlı olmuştur. Osmanlı: Türk ve İslam olan. Ama yine de yanlış anlaşılmasın, Osmanlılık onun kimliğinin en önemli referanslarından birisi olsa da, nihai referansı olmamıştır, hiçbir zaman. Çünkü en az Osmanlı olduğu kadar Avrupalıdır da her zaman. Avrupalı: yani Sosyalizm, yani onu besleyen batılı her tür düşünce, kültür, yaşam tarzı ve değer. En çok da Fransız. Çünkü öyle yetişmiştir: Hatay'da Müslüman Arapların ortasında Fransız kültürüyle yetişmiştir ve hayatı boyunca bu kültürün etkisinde kalmıştır (Meriç C., Kültürden İrfana, 2013, s. 45-225).

4. FİLDİŞİ KULE

Fildişi Kule kendini toplumdan soyutlayan insanın, kendi zihninde oluşturduğu dünyadır. Sanatçılar veya düşünürler, toplumun kalıplaşmış ve sloganlaşmış fikirlerinden kendilerini soyutlar ve zihinlerinde

kendilerine bir fildişi kule inşa ederler. Bu fildişi kule kendi öz fikirlerini bulabildikleri, saf ve katıksız düşünce ortamı oluşturabildikleri yerdir. Fildişi kuleye kendisinden başka hiç kimsenin fikirleri ulaşamaz. Sanatçı ve düşünürler bu kuleyi genelde toplumdaki kalıplaşmış fikir ve sloganlardan kurtulabilmek için seçer. Fildişi kule sanat için sanat anlayışını savunanların dünyasıdır (Cündioğlu, 2006, s. 105-108). Cemil Meriç 1940'lı yıllarda "Yirminci Asır Dergisi"nde" fildişi kule başlığı altında yazılar yazıyor ve kendisinin de o dönemde bir fildişi kulede olduğunu belirtiyordu. Türkiye'de bu yıllarda sert politik tartışmalar vardı ve Cemil Meriç gençlik çağını yeni bitirmişti. Olgunlaşma çağında fikirlerinin politik söylemler ve çarpık ideolojilerle kirlenmesini istemeyen Cemil Meriç kendi fildişi kulesine çekilmiştir (Meriç C., Fildişi Kulesi Efsanesi, 1947).

Cemil Meriç "fildişi kulesini" üç evrede anlatır. Bu üç ayrı evre Cemil Meriç'in Fildişi kuleye girişini, fildişi kuleye sığınmasını ve fildişi kuleden çıkışını anlatır. Birinci evrede Cemil Meriç için fildişi kule, ikinci harp sonu dünyasının davasız sanat meczuplarını barındıran bir miskinler tekkesidir. (Meriç C., Fildişi Kulesi Efsanesi, 1947) İkinci evrede fildişi kule politikadan kaçış ve kitaplara sığınma yeridir. "Fildişi kule, tufandan kurtulmak isteyenler için bir gemidir. Zaman zaman kalabalıklara karışsan bile limandan uzaklaşma. Kalabalık kasırgalı bir umman." Cemil Meriç kendisine sosyalist görüşlerinden dolayı yöneltilen bir soruya şöyle cevap vermiştir. "Neden İşçi Partisi'ne girmiyorsun? Girmem çünkü benim yerim kütüphane. Ben ışık arayan, aydınlanmak ve aydınlatmak isteyen bir insanım. Politikanın kurtarıcılığına inanmıyorum (Meriç C., Bu Ülke, 1992, s. 221) (Meriç C., Journal, 2004, s. 156) (Meriç C., Kırık Ambar, 2008, s. 454) Son evrede ise Cemil Meriç fildişi kuleden çıkmaya karar verir. Bu çıkışın sebebini de şu sözleri ile dile getirir." Evet, düşünce adamı bir zümrenin emir kulu değildir. Hiçbir merkezden talimat almaz. Bir partiye bağlı olmayabilir. Ama tarihe angajedir; kucağında yaşadığı topluma angajedir. Yani vatandaş olarak vazifeleri vardır: belli savaşları kabul etmesi, belli tehlikeleri göze alması lazımdır. Bir devrin şuuru olmak zorundadır. Başka vazifesi bütün hakikatleri yoklamak, bütün yalanların maskesini yırtmak, kalabalığa doğruyu göstermek. Bazen yangın kulesindeki nöbetçi olacaktır, bazen engine açılan geminin kılavuzu. Sokakta insanlar boğazlanırken, düşüncenin asaletine sığınarak, elini kolunu bağlamak, düşünceye ihanettir." Düşüncelerini olgunlaştırdıktan sonra fildişi kuleden çıkan Meriç, bundan sonraki hayatında yol gösterici ve ideolojilerin eleştirisini yapan bir tavır takınmıştır. Artık öğrenme vaktini doldurmuş, öğretme vakti gelmiştir. Ancak bu bizim yorumumuzdur. Keza Cemil Meriç için bilgi sonu gelmeyecek bir fetihtir (Meriç C., Mağaradakiler, 1980, s. 200-256).

5. CEMİL MERİÇ'İN DÖNEMİNDE Kİ FİKİR AKIMLARINA BAKIŞ AÇISI

Cemil Meriç, ideolojileri, insanlara yol gösteren birer harita değil, idraklere giydirilmiş deli gömlekleri olarak tasavvur eder. İdeolojileri özgür düşüncenin önünde bir engel ve toplumu ayrıştırıcı unsurlar olarak gören Meriç, özellikle batı kültürü ve düşüncesinin tarihi seyri içinde doğmuş izmlerin, kendi toplumumuzca değerlendirilmeden benimsenmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Gerek batılılaşmanın ilk ortaya çıktığı Tanzimat Dönemi gerekse Cumhuriyet döneminde toplumumuza ithal edilen batı menşeli fikirlere karşı her zaman mesafeli ve eleştirel yaklaşmıştır. Hemen bütün ideolojiler hakkında tenkit ve teşhis yazıları bulunan Meriç, toplumu bu deli gömleklerinden kurtarmak için hayli çaba sarf etmiştir. Bu bölümde genel olarak Cemil Meriç'in, Cumhuriyet döneminde toplumumuzda hâkim olan ideolojilere yaklaşımını ortaya koymaya çalışacağız.

5.1. Milliyetçilik ve Türkçülük

Cemil Meriç'in milliyetçilik ve Türkçülük fikirlerine bakış açısı, genel olarak fikrin taşıyıcıları olan düşünürlerle ve bu fikirlerin menşesine yönelik getirdiği eleştirilere dayanır. Temel anlamda ideolojik yaklaşımlara mesafeli yaklaşan Cemil Meriç için milliyetçilik ve Türkçülük fikrinin ortaya çıktığı merkez diğer birçok ideoloji gibi Avrupa'dır (Meriç C., Bu Ülke, 1992, s. 235-272).

Meriç'e göre Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışında, Batı'da ki Türkoloji çalışmalarının önemli bir yeri vardır. Türkoloji ilmiyle uğraşanlar, genel de yabancıdır. Türkologların babası olarak kabul edilen "Joseph de Guignes" Fransız'dır. "Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarihi" adlı eseri Türkoloji'nin temel kitabı sayılmaktadır (Uca, 1996).

Cemil Meriç'e göre millet kelimesi, Avrupa'dan ithal bir kelimedir. Bu yüzden milliyetçilikte ithal bir fikirdir. Milliyetçilik fikri, Leon Cahun'un "Asya Tarihine Giriş" adlı eseri sayesinde Türk fikriyatına girmiştir. Bu eserde yazar, Türkleri över ve Avrupa'ya medeniyeti, Türklerin getirdiğine değinir. Cemil Meriç, Ziya Gökalp'in fikirlerini oluştururken, bu kitaptan etkilendiğini belirtir. Türk fikriyatını, Türkçülük

ve milliyetçilik yönünde etkileyen diğer bir eserin, Polonyalı dönme Mustafa Celaleddin Paşa'nın "Eski ve yeni Türkler" adlı kitabı olduğunu belirtir (Meriç C., Cemil Meriç ile Söyleşiler, 2002).

Milliyetçilik fikrini, imparatorluğun parçalanmasına sebep olan ayrıştırıcı bir fikir olarak gören Meriç, Türkçülüğü de bu ayrışmadan sonra ortaya çıkan yapay bir ideoloji olarak görür. Cemil Meriç, Osmanlı son döneminde ortaya çıkan Türkçülük fikrinin, cumhuriyet dönemi ile birlikte üç ayrı düşünce yapısı altında yeniden ortaya çıktığını belirtir. Bunlardan ilki, Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu fikirlerle şekillenmiş, sonrasında Atatürk milliyetçiliği olarak yeni ulus devletin milliyetçilik anlayışı olarak benimsenmiş, ırk ayrımı gütmeyen ortak değerler etrafında birleşen zümre anlayışı, ikincisi Türk-İslam sentezini benimseyen savunuculuğunu Necip Fazıl Kısakürek ve Nurettin Topçu gibi düşünürlerin yaptığı muhafazakâr milliyetçilik, üçüncüsü ise liberal milliyetçiliktir (Kılıç, 2007, s. 113-140).

Atatürk Milliyetçiliği ve Muhafazakâr milliyetçiliğin tartışıldığı bir dönemde, Cemil Meriç araftadır. Kendisi bu durumu "dilimle, zevklerle, heyecanıyla, büyük doğu kadrosundaydım. Düşüncelerim inançlarımla, "Yön"e yakındım. Bir kopuş bir parçalanış," olarak belirtmiştir (Meriç C., Bu Ülke, 1992, s. 52).

Gökalp'in milliyetçilik anlayışında fert-devlet bütünleşmesini sağlayarak, kitleleri birbirine kenetleme misyonu yüklenen aydınlar, Cemil Meriç'e göre halktan kopuk oldukları için beklenen misyonu yerine getirememişlerdir. Anadolu ile irtibatı olmayan aydınlar, Türk oldukları içinde utanmaktadırlar (Meriç C., Sosyoloji Notları ve Konferanslar, 1995, s. 196). Bu yüzden yığın Avrupalılaşıırken, aydınlar Türkleşmeli, çağrısını yapar (Meriç C., Mağaradakiler, 1980, s. 183). Çünkü bu fikirleri ortaya atan aydınların çoğu, imparatorluğun topraklarını kaybetmesi sonucu, İstanbul'a göç etmiş fikir adamlarıdır. Kaybedilen topraklardan, özellikle Rumeli ve Kafkaslardan imparatorluğa, binlerce insan göç etmek zorunda kalmıştır. Göç ile gelen aydınlar Türk milliyetçiliğinin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Dış Türklerin yoğunlaştıkları hedef, Osmanlı coğrafyasında, Doğuda, Sovyet topraklarında yaşayan, Türkçe konuşan toplulukları ortak kan bağı ve ırk temelinde birleştirmektir. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Rezulzade Rusya'da yetişmiş aydınlardır. Akçura'nın 1934'te yazdığı "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eseri o dönemde Türkçülüğün manifestosu olarak kabul edilmiştir (Özdoğan, 2003, s. 388).

Cemil Meriç'in, milliyetçiliği bir yandan toplumsal bir aşama olarak görürken diğer yandan milliyetçiliği, batının içimize soktuğu bir Truva atı olarak algılaması, Gökalp Ağaoğlu gibi Türk milliyetçiliğinin öncü isimlerini bir taraftan acımasızca eleştirirken, başka bir zamanda içinde buldukları zamanda yapılması gerekeni yaptılar şeklinde onları savunması ve Hisar Dergisinde, Ziya Gökalp'i Türkperestlik ve Türkiyat eseriyle eleştirdikten sonra bu yazısını başka hiçbir eserine koymaması, tezat gibi görülmeye değer bir sistematik düşüncenin ürünüdür (Cündioğlu, 2006, s. 85-87).

Lise yıllarında Türk Milliyetçisi olduğu için Fransız yanlısı olan hocalarını eleştiren yazılar yazmıştır. Sonraki yıllarda bu tutumuna ithafen, Türkçülüğün kökü olmayan bedbaht bir nazariye olduğunu söyleyecektir (Meriç C., Bu Ülke, 1992, s. 33). Cemil Meriç milliyetçiliği, toplumları parçalayan ve çatışmalar çıkaran bir anlayış olarak gördüğü için dönemindeki kavgaların sebebi olarak görür (Meriç C., Kırık Ambar 2-Lehce-ül Hakayık, 2013, s. 241-242).

Cemil Meriç, milliyetçiliğin parçalayıcı bir unsur olmasını eleştirmiştir. Türkçülüğü ise bu parçalanışın ardından ortaya çıkmış batılı ve halk tasavvurundan uzak, bir ideoloji olarak görmüştür. Meriç'e göre milliyetçilik bir zümreye üstünlük vermek değil, bulunduğu zümrenin insanına en faydalı şekilde hizmet etmektir.

Yirminci yüzyılda, etnik köken düşüncesine ağırlık veren milliyetçilik, yirmi birinci yüzyılla birlikte "öteki" nin din ekseninde konumlandığı bir kimlik düşüncesine kaymıştır. Cemil Meriç'in bu düşüncelerinde yaşadığı dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu, sosyal, siyasal ve konjektürel ortamın etkili olduğu düşünülebilir. Herkesin herkese düşman olduğu bir dünyada, zaten yalnız bir millet olduğumuzu düşünen Meriç, ülke içerisinde ayrılığa değil, birleşmeye ihtiyacımız olduğunu, birlikte barış içinde yaşamamızın tek mümkün yolunun, ayrımcılık yapmadan, kimseyi damgalamadan, müşterek unsurlar etrafında birlik ve beraberliğin sağlanması olduğunu düşünmektedir.

5.2. Sosyalizm ve Marksizm

Sosyalizm ve Marksizm Cemil Meriç'in hayatına gençliğinde girmiş kavramlardır. Cemil Meriç sosyalizmin ve Marksizmin emek yanlısı ve adaletli yanını her zaman savunmuştur. Marksizmi, sosyalist

anlayışın pratik anlamda başarılı olduğu bir fikir akımı olarak görmüştür. Meriç sosyalizmi ve sınıfsal ayrımı Marks'ın aksine insanın başlangıcından beri var olan bir durum olarak görmez. Meriç'e göre sosyalizm ve onun tetikleyicisi olan sınıf ayrımı 18.yy'da başlayan sanayileşme ile birlikte ortaya çıkmıştır (Açıkgöz, 2006, s. 151-152).

Meriç, sosyalizmin teorik yanını her zaman savunurken pratikte bu durum geçerli değildir. Döneminde Türkiye'de bulunan TKP'nin savunduğu görüşlere, Çin ve Rusya'da var olan ideolojilere karşı mesafeli yaklaşmıştır (Meriç C. , Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist, 1996, s. 205).

Sosyalizm, kapitalist düzende sanayinin ortaya çıkardığı çeşitli problemler sonucunda ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfının genişlemesi, ücretlerin azlığı, işsizlik ve şehir nüfusunun genişlemesi sonucu toplumda sefalet artmış ve bu durum sosyalist fikir akımına hız vermiştir. Cemil Meriç'e göre bu anlamda sosyalizm, kapitalist düzenin meydana getirdiği bencil ve maddeci bir dünyada, bir ıstırap çığılığı, bir fetih rüyasıdır. Sosyalizm, adaletsizliklerin ortadan kalktığı ve "eşek arıları" (sermayeyi elinde tutup, toplumu sömüren kesim)'nin yerini "bal arıları" (üreten kesim işçi sınıfı) nın aldığı bir ideali gerçekleştirme arzusunda (Meriç C., Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist, 1996, s. 40)

İnanç boyutunda Sosyalizm'in "ateizm" olarak değerlendirilebileceğini savunan Cemil Meriç, ancak bu ateizmin " mistik " karakterde bir ateizm olduğunu altını çizer (Meriç C., Mağaradakiler, 1980, s. 69).

Cemil Meriç'in düşünce örgüsünde, çoğunlukla birbirinin yerine kullanılan Marksizm ve Sosyalizm ayrı ayrı kategorilerde değerlendirilir. Meriç'e göre Marksizm bir doktrinden ziyade tenkit, şüphe ve bir araştırma yöntemidir. Marksizmi din gibi algılamak gerekir. Ve Marx'a hak ettiği değer verilmelidir (Meriç C. , Mağaradakiler, 1980, s. 37).

Meriç'e göre Marks, diyalektik düşüncüyü, metot olarak benimsemiş ve bunu kapitalizme karşı kullanmış modern bir düşünce adamıdır. Onu bir tekke şeyhi gibi görmek yanlıştır (Meriç C., Bu Ülke, 1992, s. 177).

Cemil Meriç'e göre Marks kendinden öncekilerin yaptığı gibi yalnız hayatı ve cemiyeti izah etmekle kalmamış, dünyayı izah etmek yöntemi ile değiştirmek istemiştir (Meriç C., Bu Ülke, 1992, s. 389).

Marksizmin din ile ilişkisine de değinen Cemil Meriç e göre Marx'ın "din halk için afyondur" sözü bütün dinlere yönelik değildir. Marx'ın bu sözde ki muhatabı Hıristiyan kilisesidir (Meriç C., Bu Ülke, 1992, s. 143).

Cemil Meriç, her ne kadar İslam ile Marksizmin benzer olduğu hakkında bir görüş taşısa da çıkış noktaları ve dayanakları açısından her ikisinin de ayrı kategorilerde bulunduğunu İslam'ın ilahi bir nizam Marksizminin ise dinsizlik üzerine kurulu bir düzen olduğunu önemle vurgular (Meriç C., Sosyoloji Notları ve Konferanslar, 1995, s. 371).

Meriç'e göre Marksizm ve sosyalizm kapitalistleşen Avrupa'nın içinde doğmuş fikir akımlarıdır. Avrupa'da doğan diğer fikir akımları gibi sosyalizmin de toplumumuzda karşılık bulmasının zor olduğunu belirten Meriç, pratikte bu fikri uygulamaya çalışanlarında başarısız olduğunu belirtmiştir. Marks'a ve fikirlerine önem veren Meriç, Marks'ı şeyh, marksizmi din gibi algılayanları eleştirmiştir. Meriç marksizmin ve sosyalizmin İslam inancıyla ters düşmediğini vurgulamaya ve ülkede var olan İslam ve Marksizm çatışmasını sonlandırmaya çalışmıştır.

5.3. Sağ-Sol Çatışması

Cemil Meriç ülkede sağ-sol çatışmalarının yaşandığı bir dönemde, olgunluk dönemindeydi. Böyle bir dönemde her iki görüşü de benimsemek veya herhangi birini kötülerken diğerini yüceltmek emeli gütmeydi. Bu Meriç'in günün şartlarına göre kavgada taraf tutan bir yanının olmadığını belirtir. O böyle bir dönemde İslam'ın yumuşak kollarında huzur ve şuur ile kalemini, Türk toplumunun birleşmesi ve ilerlemesi adına kendi değerlerini ortaya koymak için kullanmıştır.

Meriç'e göre sağ-sol kavramları sosyal bölünme yaşanan toplumlarda geçerlidir. Bu yüzden toplumumuzda bu şekilde kavramların oluşması mümkün değildir. Bu kavramlar sosyal sınıfların oluştuğu Batı için geçerlidir. Meriç'e göre sağ-sol kavramları hakikati kapamaya çalışan uydurma merhumlardır (Meriç C., Bu Ülke, 1992, s. 60).

Sağ ve sol kavramlarının bizim tarihimizin içine yerleştirilemeyeceğini ve Batı'nın bizi parçalamak için içimize soktuğu bir yalan olduğunu iddia eden Cemil Meriç'e göre bu kavramlar toplumumuzda bilinçsizce

taklit edilmiş ve iki gurupta birbirlerine karşı düşmanlıkları ile ön plana çıkmıştır (Meriç C. , Sosyoloji Notları ve Konferanslar, 1995, s. 294-295).

Türkiye’de sağın uykuda, solun ise şuursuz olduğunu belirten Cemil Meriç, her iki cepheyi de kadirşinaslık ile suçlar. Cemil Meriç kutuplaşmayı yobazlık olarak görür. Ona göre sağ sollaşmalı, sol ise sağlaşmalıdır. Türk toplumunun ayakta kalabilmesi için zıt kutupların barışması şarttır (Meriç C. , Mağaradakiler, 1980, s. 132).

Meriç’e göre Türk toplumu sağ-sol vb. kavramların tahakkümünden kurtulmalı, kendi öz benliği ve değerlerine dönerek İslami dünya görüşü altında birleşmelidir (Meriç C. , Kültürden İrfana, 2013, s. 393-394).

Cemil Meriç bütün ideolojiler gibi sağ-sol kavramlarının da Türk toplumuna aykırı olduğunu, bu kavramların sosyal sınıflara ayrılmış, Avrupa toplumuna ait olduğunu belirtmiştir. Temel olarak sağın ve solun görüşlerinin birleşmesi gerektiğini ve birbirlerini tamamlaması gerektiğini savunur.

6. DÖNEMİNDE CEMİL MERİÇ

Cemil Meriç’in bir aydın olarak karşımıza çıktığı dönemler, Türkiye’de yerleşmeye başlamış kapitalist düşüncenin güçlenmeye başladığı, sosyalist düşüncelerin bu duruma karşıt olarak ortaya çıktığı, bir dönemdir. Bu dönemde ülke sağ-sol çatışmalarının girdabında çırpınmaktadır. Cemil Meriç, böyle ayrıştırıcı fikirlerin olduğu bir dönemde, eserleriyle birleştirici bir tutum takınır (İskenderoğlu, Koç, & OZ, 2018, s. 45-46). Ancak Meriç için en büyük sıkıntı okunmamaktır. Ortaya çıkardığı değerli eserler hemen hiçbir basımevinin dikkatini çekmez, basılma imkânı bulmazdı. Binbir uğraşlarla eserlerini yayınlamaya çalışan Cemil Meriç, bu eksikliğini pek çok kez dile getirmiş ve hayatının son dönemlerinde kendisini benimseyen sağ güruhun okumadığını belirtmiştir. Solun ise eserlerini okuyacak şura sahip olmadığını belirtmiştir (Beyazyüz, 2007, s. 100-150).

Dönemde tutulan yazarlar ve fikir adamları bir güruhun ve fikirlerin savunuculuğunu yapan insanlardır. Meriç bu dönemde, çoğu insan için bir hayalperestten ibarettir. Meriç, dönemin sırf bu tutumundan dolayı zamanla kıskançlık duygularına hâkim olamamış, dönemin etkili isimlerini taşıyabilmek adına, eleştiriler getirmiştir. Necip Fazıl ve Nazım Hikmet’e getirdiği eleştirilerin çoğu böyle bir mahiyet taşımaktadır. Kısaca belirtmek gerekir ki Cemil Meriç döneminde anlaşılammıştır. Bunun en önemli sebebi, popülerliğe kaçmadan, ortaya koyduğu sistematik fikirlerin anlaşılabilceği bir ortam olmamasıdır. Cemil Meriç’in eserleri, belli bir birikim sonucunda okunabilecek eserlerdir (Armağan, 2013, s. 56-65).

Cemil Meriç, hayatının başında, dönemin tek parti iktidarının getirdiği etki ile sol dergilerde yazılar kaleme almış ve sol güruhun sesi olmuştur. Ancak Nazım Hikmet gibi bir ismin yanında fikirleri ile olmasa da ismi itibari ile sönük kalmıştır. Hayatının sonuna doğru muhafazakâr tarafa kayan ve sağ güruha yaklaşan Cemil Meriç, söyleşiler ile özellikle muhafazakâr milliyetçi kesime hitap etmeye başlamıştır. Ancak bu bilgilerden, Cemil Meriç’in zamanın şartlarına göre hareket eden bir fikir adamı olduğu anlaşılmasın. Cemil Meriç’in fikirleri aynıydı, değişen Cemil Meriç değil, negatif eleştirilere karşı açık olmayan güruhlardı (İskenderoğlu, Koç, & OZ, 2018, s. 86-136).

Cemil Meriç, döneminde fikirlerinden çok öğretmenlik vasfıyla tanınmıştır. Günümüzde Fransızca, filoloji, sosyoloji alanında isim yapmış dünyaca ünlü akademisyenlerden önemli bazıları Cemil Meriç’in evinde kurduğu eğitim hanesinde yetişmiş isimlerdir (Yaşar, 2013, s. 125-128).

Cemil Meriç’in ölümüne yakın, değeri, Türk medyası, aydınlar, yazar kuruluşları tarafından anlaşılmaya başlanmıştır. Ölmeden önce TRT tarafından hakkında bir belgesel çekilmiştir. Ayrıca çıkarttığı çoğu eser çeşitli yazar kuruluşları tarafından ödüllendirilmiştir (Vayni, 2016, s. 21-45).

7. CEMİL MERİÇ’İN TÜRK DÜŞÜN DÜNYASI’NA KATKILARI

Cemil Meriç, bu ülkenin Cumhuriyet döneminde yetiştirdiği entelektüel diyebileceğimiz, nadir düşünürlerden biridir. Onun düşünce dünyamıza katkısı sorgusuz kabul edilen batılı değerlerin sorgulanması, cehalet olarak görülen değerlerin yeniden gün yüzüne çıkarılması açısından önemlidir. Ayrıca Cemil Meriç sosyoloji ilmini, modern anlamda, Türk düşün tarihine getiren düşünürdür. Günümüzde sosyoloji ilmine artan ilgi sayesinde, yılların birikimi ile ortaya koyduğu fikirleri değer bulmaya başlamıştır (Cündioğlu, 2006, s. 98-100).

Cemil Meriç, batıcılığın genel kabul gördüğü bir ortamda, batının ideolojik yaklaşımlarını, hem etimolojik

hem de köken olarak incelemiş, dönemin düşünce insanların aksine olumsuz eleştirilerde getirebilmiştir (Armağan, 2013, s. 25-39). İzmlerin deli gömleklere olduğunu belirterek, Türk toplumunun düşünce yapısını kendi değerlerine bağlı, özgür iradeye sahip, sloganlardan kurtulmuş bir şekilde bürünebilmek için gayret göstermiştir.

Cemil Meriç Cumhuriyet dönemi boyunca, ulus devlet inşasının yapımına katkıda bulunan aydınların aksine, hedef olarak kendine, devleti temel almamış, direk olarak yaşadığı toplumun dinamiklerine değinmeye çalışmıştır (Meriç Ü. , 1998, s. 56-72). Eserleri, sosyolojik birer içerik taşıdığı kadar, edebi bir nitelikte taşır. Sosyoloji alanında, bu şekilde bir eserin ortaya konması, dikkat çekme ve yeni anlayışlar ortaya koyma bakımından önemlidir (Durmuş, 2006, s. 14-16).

Cemil Meriç, fikirlerini oluştururken, halka halkın içinden ve dışından aynı anda bakabilmiş bir düşünürdür. Bu özelliği ona daha tarafsız ve daha eleştirel düşünebilme yeteneği kazandırmıştır. Cemil Meriç'in Türk düşünce tarihine katkısı bu anlamda önemli ve herkes tarafından okunabilecek niteliktedir (Beyazyüz, 2007, s. 165-189).

Saint-Simon'u ilk sosyolog ve ilk sosyalist olarak inceleyen Meriç, din ve sosyalizm-Marksizm çatışmasına ve sağ-sol kutuplaşmasına arabulucu fikirleriyle dahil olmuş, belki de imkansız görünen böyle bir çözümü ortaya koymuştur (Yaşar, 2013, s. 89-95). Birçok konuda araştırmaları ve tespitleri olan Meriç, çok yönlü olması ile de fikirlerin kaynaştırılması ve uzlaştırılması konusunda başarılı olmuştur. Tarih ve sosyolojiyi birleştirerek, tespitler yapan ve çözümler üreten Cemil Meriç, akranlarına ve sonrakilere düşünce anlamında yeni ve neo bir yöntem kazandırmak bakımından etkili olmuştur. (Meriç C. , Sosyoloji Notları ve Konferanslar, 1995, s. 55-73)

8. DÜŞÜNÜRÜN ANALİZİ

Çalışmamız esnasında gördük ki Cemil Meriç, okuyan okuduklarını tecrübe ve mantık süzgecinden geçiren ancak bu süzgecin önüne, özgür düşüncelerini kısıtlayıcı filtreler koymayan, gerçek bir entelektüeldir. Onun bu denli güçlü bir entelektüel kişiliğe sahip olmasında ki temel sebep, farklı dillerden farklı kaynakları okuya bilme becerisidir. Gördük ki Cemil Meriç, kütüphanelerde sabahlayan gözlüklü halk çocuğudur. Türkiye'de aydın sıfatına sahip diğer düşünürlerden farklı olarak, halkın dışında olmayan köyün okumuş ve köyüne hizmet getirme çabasında olan halk çocuğudur. (Kayalı, 2003, s. 25-34)

Toplumun şekillenmesine katkı sağlarken, diğer aydınlar gibi devlet merhumu veya ideolojik anlayışları savunmaktan ziyade toplumu birleştirici, hümanistleştirici ve ahlaki değerler üzerinden yükseltici bir görev üstlenmiştir. Cemil Meriç, Avrupalı fikir adamlarının fikirlerini almak yerine, onların düşünce sistemlerini ve aydın olabilmek vasıflarını almıştır. Cemil Meriç bize göre toplumumuzdaki her bireyin, içine kapandığı zamanlarda, sorguladığı düşünceleri kitaplara dökmüştür. Kısacası Cemil Meriç toplumumuzun Fildişi Kulesi'dir. (Beyazyüz, 2007, s. 66-95)

Cemil Meriç batı karşıtı değildir, yalnızca bir toplumun kimliğine ait fikirlerin ve figürlerin başka bir topluma empoze edilmesine karşıdır. Hele ki bu dayatmanın yukarıdan tabana doğru olması, onun en büyük eleştiri getirdiği noktalardan biridir. Toplum şekillenirken kendi içinden ve kendi potansiyel varlığının içinde bulunan değerler etrafında şekillenmelidir. (Armağan, 2013, s. 102-110) Aksi takdirde özkütlesi aynı olmayan yağ ve su gibi, yağ yani sonradan kimliğe sokulmaya çalışılan değerler ile su yani halkın gerçek kimliği hiçbir zaman bağdaşmayacaktır. Üstelik gerçek değerlerimiz olan su, farklı bir toplumun değerleri altında kalacaktır.

Cemil Meriç okumak nedir sorusuna, bilinen bir cevap vermek mümkündür. İnsana sığ olmayan, daha geniş, bir bakış açısı katar. Onun kitaplarını okumak ve düşüncelerini anlamak yıllardır tutuklu olduğumuz, baticı değerler ve ulus devlet inşasında ki yapı taşlarından örülü bir hapishaneden kurtulup özgür düşünmek demektir.

9. SONUÇ

Sonuç olarak Cemil Meriç, bu ülkenin yetiştirdiği edebi şekilde, sosyolojik konuları işlemiş, önemli bir entelektüeldir. Döneminin tartışmalarına herhangi bir taraf tutmadan, dışarıdan bakarak yorumlar getirmiştir. Temel amacı, herhangi bir ideolojiyi veya fikri savunmaktan ziyade, Türk toplumunu birleştirici fikirler üretmeye çalışmaktır. Cemil Meriç günümüze yakın tarihlerde yaşamış, bir Cumhuriyet dönemi entelektüeli olduğu için yakın geçmişimizin aydınlatılması ve günümüz sorunlarına çözümler

sunması bakımından önemli bir entelektüeldir.

Cemil Meriç'in amacı, farklı fikirler etrafında düşünen ancak ortak değerlerini hatırlaması gereken, bir Türk toplumu organize etmektir. Batının tarihi içerisinde ortaya çıkan değerlerini, fikir olarak benimsemeyi reddeder. Cemil Meriç, dışlanan Osmanlı ve İslam değerlerinin, yeniden canlanması gerektiğini savunur. Batının fikirleri yerine, özgür düşünme biçimini, diyalektik ve mantıksal düşünce sistemini benimsememiz gerektiğini savunur.

Cemil Meriç'in fikirlerini şekillendiren, hayatını ve fikirlerini ele aldığımız bu çalışmada, aslında bu ülkenin içinde bulunduğu tartışmaları, gözler önüne sermiş olduk. Cemil Meriç, döneminin sorunlarını tarafsız yansıtan bir aydın özelliği sergiler. Bu bakımdan Cemil Meriç'in tarafsızlığı, Cumhuriyet dönemi toplum yapısını anlamak için bize kaynaklık eden önemli bir kütüphanedir.

Türk düşünce tarihine katkıları, günümüzde yavaş yavaş anlaşılan Meriç, ülkemizdeki sağduyu ortamının artmasıyla daha fazla fikir hayatımızın şekillenmesinde rol oynayacaktır. Çalışmamız Cemil Meriç'i henüz tanımayan, toplumun güncel sorunlarına çözüm bulmaya eğilimli fikir adamları için bir giriş kapısı olmayı amaçlamaktadır. Çalışmamız, Cemil Meriç'in diğer Cumhuriyet aydınlarından farkını ortaya koymuştur. Bu anlamda, mevcut kabul gören fikirlerin, çözümsüz kaldığı ortamlarda, Cemil Meriç'in birleştirici fikirlerinin, incelenmesi gerektiği ortadadır.

Cemil Meriç, toplumu ilgilendiren birçok konuya açıklama getirmiş ve birçok konuyu yorumlamış, bir entelektüeldir. Onun fikirlerinin her biri, ayrı ayrı incelenmesi gereken mühim meselelerdir. Girişte de belirttiğimiz gibi çalışmamız büyük bir düşün dünyasının, kapısı niteliğini taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, H. (2006). Cemil Meriç ile Sohbetler. İstanbul: İletişim Yayınları.

Armağan, M. (2013). Cemil Meriç'in Dünyası. İstanbul: Timaş Yayınları.

Beyazyüz, M. (2007). Cemil Meriç'in Psikolojisi. Ankara: Aşina Kitaplar.

Coşar, S. (2001). Türkiye'de Aydın/Entelektüel Ayrışması Üzerine. Birikim.

Cündioğlu, D. (2006). Bir Mabet İşçisi Cemil Meriç, Bir Cumhuriyet Aydınının Serencanı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Durmuş, H. (2006). Kitap Yürekli Adamlar. İstanbul: Bayrak Yayınları.

Gencer, T. (2015). Cemil Meriç ile Türk Modernleşmesine Bir Bakış. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(1).

İskenderoğlu, E. Z., Koç, V., & OZ, A. (2018). Bu Ülkeyi Yeniden Düşünmek (1 b.). (H. Sağlam, Dü.) İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Kayalı, K. (2003). Türk Düşüncesinde Yol İzleri. İstanbul : İletişim Yayınları.

Kılıç, M. (2007). Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi(16).

Meriç , C. (1981). Bir Facianın Hikayesi. İstanbul: Ümran Yayınları.

Meriç , C. (2004). Journal (Cilt 2). İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç , C. (2008). Kırık Ambar (10 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (1947). Fildişi Kulesi Efsanesi. Yeni Asır Dergisi.

Meriç, C. (1980). Mağaradakiler. İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Meriç, C. (1992). Bu Ülke. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (1995). Sosyoloji Notları ve Konferanslar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (1996). Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist (2 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (2002). Cemil Meriç ile Söyleşiler. (S. Mürsel, Röportaj Yapan) [http://anlamak.com/eski/tanimak/Cemil Meriç](http://anlamak.com/eski/tanimak/Cemil_Meriç). adresinden alındı

- Meriç, C. (2004). Journal (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2013). Kırık Ambar 2-Lehçet-ül Hakayık. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2013). Kültürden İrfana. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Ü. (1998). Babam Cemil Meriç (2 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdoğan, G. G. (2003). Dünya'da ve Türkiye'de Turancılık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Cilt 4). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, M. (2003). Cemil Meriç ile Söyleşiler. Çizgi Kitabevi.
- Uca, A. (1996). Türk Toplumunda Milliyet ve Milliyetçilik Fikrinin Tarihi Gelişimi. Ocak 2020 tarihinde Atatürk Üniversitesi Dergisi: e-dergi.atauni.edu.tr/article/download/1020002009/1020002008 adresinden alındı
- Vayni, C. (2016). Türk Düşüncesinin Vicdanı Cemil Meriç. İstanbul : Yediveren Yayınları.
- Yaşar, S. (2013). Kültürümüzün Kırık Ambarı Cemil Meriç. Yeni Asya Neşriyat. Yeni Asya Neşriyat.